

شورای عالی حوزه علمیه قم

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

مدرسه علمیه مکتب الزهرا (سلام الله علیها) شیراز

مقاله سطح ۲

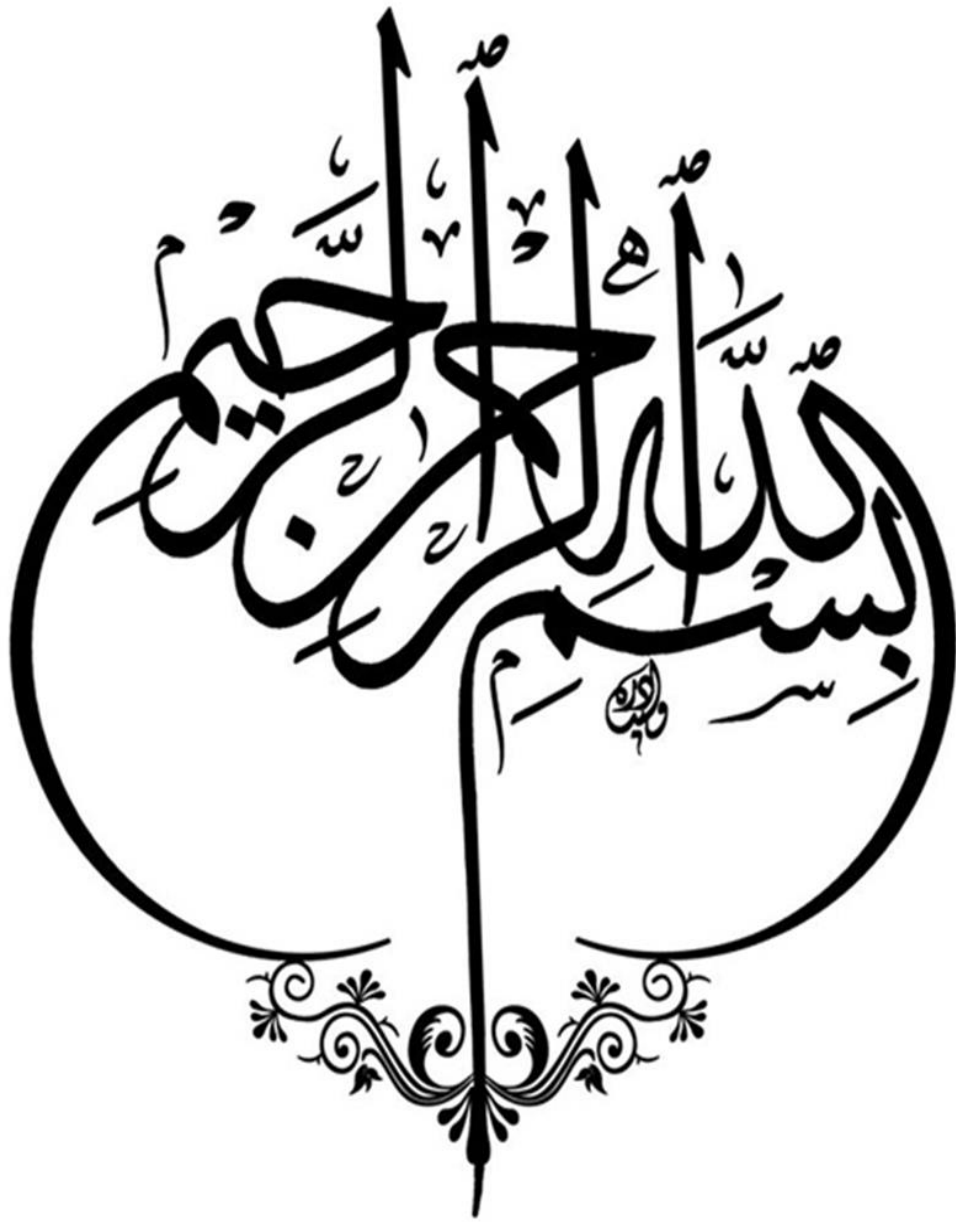
موضوع:

نگاهی به روایت امر بین الامرین و مبانی کلامی آن

پژوهشگر:

زهرا قانندی فرد

زمستان ۱۳۹۸

چکیده

بحث جبر و اختیار از قدیمی ترین مباحث کلامی به شمار می رود که دارای سه دیدگاه عمده جبر و تفویض و امر بین الامرین است. اشاعره برای حفظ توحید یا بیان دلایلی معتقد به خلق افعال بشر توسط خداوند شدند که این اعتقاد منجر به قول جبر شد و با قائل شدن به نظریه کسب در صدد رهایی از این شکل برآمدند که نتیجه ای در بر نداشت. معتزله به منظور حفظ عدل الهی به مقابله با اشاعره برخاستند و معتقد به استقلال انسان در افعال اختیاری خود شده و برای ادعای خود ادله ای اقامه کردند که این سخن باعث تفویض و خارج شدن انسان از قلمرو الهی شد. نظریه امر بین الامرین که از سوی اهل بیت (علیه السلام) بیان شد اشکالات دو قول گذشته را نداشته و به تبیین صحیح رابطه قدرت خداوند متعال و انسان می پردازد. این نظریه قدرت انسان را در طول قدرت خداوند متعال می داند و انسان را در افعال خود مختار دانسته و در چارچوبی که در قلمروی الهی است با امتحان نهایی مسیر شقاوت و سعادت خود را مشخص می کند و برای اثبات این نظریه متکلمان و حکما به استدلال عقلی مختلفی استناد کرده اند.

کلیدواژه: جبر، اختیار، امر بین الامرین، حکما، متکلمان، مخلوق.

مقدمه

شیعه به پیروی از معصومین (علیه السلام) عقیده دارد که با وجود مشیت الهی، انسان در کارها و افعالش دارای اختیار است. وجود اختیار و قدرت انتخاب و تصمیم گیری، یک امر بدیهی و غیر قابل انکار است. در عین حال گروهی با فطرت و وجدان خویش هم مخالفت کرده و نپذیرفتند و گروه دیگری در مقابل تفویضی شدند. نظریه ای است که طبق آن باید های افراطی مبتنی بر جبر و تفویض مردود شمرده می شود و راهی میانه در زمینه به حدود و توانایی و اختیار انسان در انجام دادن کارهای ارادی پیشنهاد و اثبات می گردد. راهی که بنا به باور طرفداران آن نه قدرت خدا را محدود می سازد، نه به بنیان حکمت و عدالت الهی خللی وارد می آورد.

متکلمان امامیه با بهره گیری از راهنمایی های پیشوایان خود در این زمینه، به ویژه استناد حدیثی معروف از امام صادق (علیه السلام) نقل گردیده و طبق آن جبر و تفویض مردود شمرده شده و راه درست و میانه به شمار آمده است، کوشیده اند تا با تفسیر آن حدیث یعنی حدیث "لا جبر و لا تفویض و لکن امر بین الامرین" معنی راه میانه یا بین الامرین را روشن سازد.

انسان علت نزدیک و خدا علت دور کارهای آدمی است؛ طبق این دیدگاه که خواجه نصیر طوسی از آن دفاع می کند، چون کارهای انسان را با قطع نظر از اسباب قدرت و اراده ی مورد توجه قرار دهیم، تا آنها را انجام شده از سوی انسان و محصول قدرت و اراده ی می یابیم و وقتی توجه کنیم کارهای انسان را از سوی خداوند و آفریده او می بینیم و به جبر باور می کنیم. چرا که می بینیم همه سبب های توانایی آدمی پدید آمده از سوی خدا و آفریده ی است. چنان که اراده آدمی از علم به مصلحت شهوت یا غضب سرچشمه می گیرد و همه این امور از شعور به بار می آید و اسباب شعور نیز از سوی خدا آفریده می شود. به نظر خواجه با حاصل آمدن اراده است که فعل قطعی می شود و به ناچار کار از سوی انسان انجام می گیرد.

اما این قطعی شدن کار با اختیار آدمی ناسازگار نیست؛ بدین گونه خواجه نصیر با تاکید ورزیدن بر حقانیت اختیار و درست بودن این معنی که کارها با واسطه از سوی خداست، چنین نتیجه می گیرد که نه کارهای ارادی انسان یکسره از سوی خدا آفریده می شود و نه یکسره از قدرت آدمی پدید می آید؛ بلکه به وسیله هر دو یعنی

^۱ اصغر، قائمی، اصول اعتقادات در چهل درس، ص ۷۸.

خدا و انسان انجام می‌پذیرد. بدین معنی که کارها بی واسطه از سوی انسان انجام می‌پذیرد و اراده آدمی علت قریب فعل ارادی اوست، اما با واسطه آفریده خداست و اراده حق تعالی علت بعید آن به شمار می‌آید.

در این تحقیق به بررسی پیشینه امر بین الامرین و واژه شناسی الامرین و طرفداران امر بین الامرین و به بررسی آیات و روایات دال بر امر و بین الامرین و ادله متکلمان و حکما بر امر و بین الامرین و تفسیر قاضی سعید بر امر و بین الامرین و تفسیر فلسفی آن پرداخته است.

نتیجه روشن دو اصل مزبور این است که افعال انسان ارتباط تکوینی و حقیقی با قدرت و اراده او داشته و او حقیقتاً فاعل کارهای خود می باشد. بنابراین نظریه جبر باطل است ولی از آن جا که هستی او آفریده خداوند و مخلوق اوست فعل او نیز در عین اینکه استناد تکوینی و حقیقی به او دارد مستند به خداوند می باشد؛ پس نظریه تفویض نیز باطل است و چون این دو استناد در طول یکدیگرند نه در عرض، هیچ گونه تعارضی رخ نخواهد. این تفسیر از نوآوری های صدرالمتهلین است و پس از وی مورد قبول پیروان حکمت متعالیه صدرایی قرار گرفته است.^۱

^۱ محمد، شیرازی، حکمت متعالیه فی الاسفار، ص ۳۷۳.

نتیجه گیری

سابقه تبیین صحیح امر بین الامرین به زمان صدر اسلام و آموزش‌های پیامبر(صلی الله علیه و آله) و امیرالمومنین(علیه السلام) بر می گردد و بعد از این دو بزرگوار توسط ائمه بعدی در جامعه رواج پیدا کرد. چنانچه حضرت صادق(علیه السلام) با نفس جبر و تفویض راهی را بین این دو انتخاب کرد و به وسیله آن عدالت در کنار توحید به درستی معنا شد و مراد از امر بین الامرین که حقیقت اختیار را در منزلت و مرحله ای برای جبر و تفویض می دانند و با توجه به عمومی و همگانی بودن این مسئله در طول تاریخ دارای جنبه‌های عملی و نظری بوده است که این موضوع حائز اهمیت است که در عالم اسلام فرقه اشاعره بر این باورند که همه موجودات به گونه ای مستقیم و بی واسطه با اراده الهی پدید می آیند و همه چیز فعل خداوند است و فرقه معتزله به تفویض و اختیار مطلق معتقدند بر این باورند که فعل آفریده شخصیت انسان است و خداوند در آن هیچ نقشی ندارد و در برابر این دو فرقه شیعیان امامیه بنا بر آموزه های ائمه اطهار به ویژه امام صادق(علیه السلام) راهی میان جبر و اختیار را برگزیده اند و قائل به امر بین الامرین هستند و از آیات و روایات استفاده می کنیم که دلالت بر امر بین الامرین دارند.

از آیات قرآن می توان به آیه ی "ایاک نعبد و ایاک نستعین" اشاره کرد که به اعتقاد به جبر سازگار نیست زیرا اگر خداوند خالق افعال باشد و اراده ما دخالتی در آن ها نداشته باشد بی معناست که عبادت را به خود نسبت دهیم و بگوییم "نعبد" عبادت می کنیم و چنانچه آیه مذکور با عقیده به تفویض هم که مبتنی بر عدم دخالت خداوند در افعال بندگان است سازگار نیست زیرا استعانت "نستعین" یاری می طلبیم از کسی که دخالتی در تحقق عمل ندارد بی معناست و جمع بین این می توان گفت خداوند به بندگان خود اختیار و مشیت داده ولی در طول مشیت الهی است و از روایت امام صادق(علیه السلام) که می فرماید نه جبر صحیح است و نه تفویض بلکه امری میان دو امر.

متکلمان و حکما و عرفای شیعه که به اتفاق نظر امر بین الامرین را پذیرفته اند و در این میان تفسیر قاضی سعید از امر بین الامرین قابل تامل است که بر اصول و مبانی زیر تبیین کرده است. ۱- تباین خالق با مخلوق. ۲- تحلیل هستی شناسانه از اختیار. ۳- مشیت عبد مظهر مشیت خدا.

ولی در صدد است که به این سوال پاسخ دهد که در فعل آدمی رابطه فاعلیت الهی و انتساب فعل به انسان چیست و چگونه می توان بین این دو نوع فاعلیت یا انتساب جمع نمود. فعل انسان را به خودش منتسب می کند و بیان می کند که در مقام صدور فعل انسان تنها یک اراده و مشیت وجود دارد و آن اراده و مشیت انسان

است و با این وجود وی مشیت انسان را یک تجلی مشیت خداوند می داند و با این دیدگاه انسان را در مشیت و صدور فعل غیر مستقل می داند.

از تفسیر فلسفی امر بین الامرین روشن می شود که افعال انسان ارتباط تکوینی و حقیقی و با قدرت و اراده او داشته و حقیقتاً فاعل کارهای خود می باشد. بنابراین نظریه جبر باطل است ولی از آن جا که هستی او آفریده خداوند و مخلوق اوست فعل او نیز در عین این که استناد تکوینی و حقیقی به او دارد مستند به خداوند می باشد. پس نظریه تفویض باطل است و چون این دو استناد در طول یکدیگرند نه در عرض هیچ گونه تعارضی رخ نخواهد داد و امر بین الامرین صحیح می باشد.

فهرست منابع

قرآن

کتب فارسی

۱. تجلیل تبریزی، ابوطالب، **براهین اصول معارف الهیه و عقاید امامیه**، انتشارات اسوه، تهران، ۱۳۸۵.
۲. جرجانی، علی بن محمد، **تحقیق و تعلیق**، عمیده عبدالرحمن، عالم الکتب، بیروت.
۳. حسن ابراهیم، حسن، **تاریخ سیاسی اسلام**، بدرقه جاویدان، تهران، ۱۳۸۹.
۴. حیدری، حسین، **مقاله بررسی تطبیقی جبر و اختیار در آثار سنایی و متکلمان مسلمان**، مطالعات عرفان، شماره ۱۱، ۱۳۸۵.
۵. سجادی، جعفر، **فرهنگ علوم عقلی**، انجمن اسلامی و حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۶۱ ش.
۶. شاه نظری، جعفر، **مقاله بررسی تطبیقی جبر و اختیار از منظر امام خمینی و فخر رازی**، سال دوم، شماره ۲، ۱۳۹۰.
۷. طباطبایی، محمد حسین، **اصول فلسفه و روش رئالیسم**، چاپ یازدهم، انتشارات صدرا، ۱۳۷۹.
۸. فیاض لاهیجی، عبدالرزاق، **گوهر مراد**، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۳.
۹. قاضی سعید، قمی، **شرح توحید صدوق**، نجفعلی حبیبی، چاپ اول، انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۷.
۱۰. قائمی، اصغر، **اصول اعتقادات در چهل درس**، ادباء، قم، ۱۳۸۹.
۱۱. گلپایگانی، علی ربانی، **کلام تطبیقی توحید صفات و عدل الهی**، چاپ سوم، جامعه المصطفی، قم، ۱۳۸۷.

کتب عربی

۱۲. حیدر، اسد، **امام صادق (علیه السلام) والمذاهب الاربعه**، دارالتعارف، ۱۴۲۲ ق، بیروت.
۱۳. شیرازی، محمد، **الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه**، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت- لبنان، ۱۴۱۲ ق.
۱۴. صدوق، محمد بن علی بن بابویه، **التوحید**، موسسه نشر اسلامی، قم، ۱۳۸۹.
۱۵. طباطبایی، محمد حسین، **تفسیر المیزان**، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۰.
۱۶. قمی، قاضی سعید، **الاربعینیات للكشف القدسیات**، نجفعلی حبیبی، میراث مکتوب، تهران، ۱۳۸۱.

۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، انتشارات اسلامیة، تهران، ۱۳۹۲.
۱۸. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۵، مؤسسه الوفاء، بیروت.